

ÇİNGENELERİN SOSYAL HAKLARA ERİŞİMİNDEKİ ZORLUKLAR: ROMAN VE DOM TOPLULUKLARI KARŞILAŞTIRMASI

Selin Önen
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

ÖZET

Sosyal haklara ulaşmak ve bu haklardan eşit ve tam olarak faydalanmak sosyal devletin sağladığı en önemli gerekliliklerden birisidir (Marshall,1992). Dolayısıyla, etnisite, toplumsal cinsiyet ve din gibi farklılıklar sosyal devlet tarafından dağıtılan kaynakların paylaşımında eşitsizlik yaratmamalıdır. Diğer taraftan Çingene topluluğu, toplumun diğer kesimlerine göre sosyal haklara ulaşmada ve bu haklardan faydalanmada daha büyük zorluklar yaşamaktadır. Ayrıca, Türkiye’deki Çingene topluluğu kendi içerisinde homojen değildir. Bu tebliğ ile iki farklı Çingene topluluğu olan Edirne’de Romanların ve Diyarbakır’da Domların sosyal haklara erişimi karşılaştırılarak bu farklılıkların nedenleri ortaya konulacaktır.

İki toplulukta da etnisite sosyal haklardan tam faydalanamamanın ortak nedeni olarak gözükmektedir; fakat Diyarbakır’da yaşayan Domlar, Edirne’deki Romanlara göre sosyal haklardan daha az faydalanabilmektedirler. Bu farklılıklar yaşadıkları farklı çoğunluklar (Edirne’de Türkler ve Diyarbakır’da Kürtler) ile olan ekonomik ve sosyal ilişkileri geçirdikleri tarihsel ve ekonomik dönüşümler, vatandaşlığın dönüşümü etrafında değerlendirilecektir. Sosyal haklara tam olarak erişememek sosyal dışlanmayı beraberinde getirmekte olup Roman ve Dom toplumunda farklı derecelerde gözlenmektedir. Romanlar ve Domlar için temel vatandaşlık problemi olan yoksulluk ve “yoksulluğun kadınlaşması” ortak bir sorun olarak gözükmekte, yoksulluğun yansımaları ve kavramlaştırılmasındaki farklılıklar tartışılacaktır. Bu karşılaştırmada sosyal devletin düşüşe geçmesinin, sosyal haklar ve etnisiteye olan etkisi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çingeneler, Roman, Dom, Edirne, Diyarbakır, sosyal haklar, yeni yoksulluk, sosyal dışlanma.

ABSTRACT

Access to social rights and benefiting from these rights as an equal and full citizen are one of the requirements of the welfare state (Marshall, 1992). Hence, differences such as ethnicity, gender and religion should not lead inequality when the resources are distributed by welfare state. On the other hand, Gypsy community has more difficulties in access and benefit from social rights rather than other

groups in the society. Moreover, Gypsy community is not homogenous within itself in Turkey. The aim of this paper is hereby to compare two different Gypsy communities' -Roma community in Edirne and Dom community in Diyarbakır- access to social rights with exposing the reasons of these differences.

Ethnicity appears as a common barrier for two communities in order to access to full social rights. However, Dom community in Diyarbakır can have less access to social rights than Roma community in Edirne. These differences will be evaluated according to interviewees' economic and social relations with different majorities (Turks in Edirne and Kurds in Diyarbakır), the effect of historical and economic transformations and transformation of citizenship. Not benefiting from full citizenship rights leads to social exclusion which can be observed in different degrees in Roma and Dom communities. The common citizenship problem for Roma and Dom communities is poverty and "feminization of poverty". Besides, differences related to reflections of poverty and conceptualization of poverty for two communities will be discussed. In this comparative evaluation, the effect of decline of welfare state on social rights and ethnicity will be discussed.

Keywords: Gypsies, Roma, Dom, Edirne, Diyarbakır, new poverty, social exclusion.

GİRİŞ

Avrupa'da sosyal hakların oluşumunda iki temel yapı taşı bulunmaktadır. Birincisi, sosyal haklar kalkınmanın yer aldığı ulusal seviyede tanımlanmış ve refah devletinin gelişmesi buna ortam hazırlamıştır. Ulusal seviyeye örnek olarak, Batı Avrupa'daki Keynesyen model ile Doğu ve Orta Avrupa'daki merkezi devletlerdir. İkincisi, sosyal haklar yasal aygıt ve standartların oluştuğu ulusötesi alanda yer almaktadır. Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler ve sonrasında Avrupa Birliği (AB) sosyal haklar ve birliktelik için uluslararası standartlar ve prosedürler oluşturmuşlardır (Daly, 2002:17-18). Dolayısıyla, sosyal hakları yerel, ulusal ve ulus-ötesi bağlamda iç içe değerlendirmek gerekir.

Avrupa Sosyal Şartı 1961'de imzalanmış ve 1965'te yürürlüğe girmiştir. 1996'da gözden geçirilen Avrupa Sosyal Şartı 1999'da yürürlüğe girmiş olup insan haklarının bölünemeyeceği ilkesi ve ayrımcılık yapmama ilkesine vurguda bulunulmuştur. Gözden geçirilmiş Şartlara iki yeni sosyal hak eklenmiştir: yoksulluğa ve dışlanmaya karşı korunma hakkı; kabul edilebilir fiyatlarda barınma hakkı (Dally,2002:19-20). Nitekim yoksulluk ve sosyal dışlanma özellikle Türkiye'deki Çingene gruplarının (Roma, Dom ve Lom)¹ karşı karşıya kaldığı sosyal haklara erişimdeki zorlukların temel nedeni olarak gözükmektedir.

Avrupa Sosyal Şartı hukuken bağlayıcı bir sözleşme olup bu belgeye taraf devletlerin asgari sayıda maddeyi benimsemesine şart koşmaktadır². Avrupa Sosyal Haklar (Gözden Ge-

¹ Marsh (2008:22-23), Türkiye'deki Çingenelerin başlıca üç grup olduğunu söyler: Romanlar, Domlar ve Lomlar. Romanlar, Avrupa Çingeneleriyle kültür, dil ve ekonomik özellikler paylaşmış ve daha çok Türkiye'nin batısında ve Trakya'da yaşamaktadırlar. Domlar, Ortadoğu'daki Çingenelerin bir kolu olup Türkiye'nin Güneydoğusuna (Antakya, Mardin, Diyarbakır) 11. yy.da yerleşmişlerdir. Lomların ise "11. yy.da Romanlardan "ayrılan" ve batıya doğru ilerlemek yerine Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'nun doğusunda kalmış bir grup olmaları muhtemeldir. Günümüzde Lom nüfusu çoğunlukla, 1870'lerde Kafkasların fethinin ardından Ruslar tarafından yürütülen etnik temizlik sırasında Türkiye'ye göçe zorlananlardan oluşur" (Marsh, 2008:23).

² Avrupa Sosyal Şartı temel olarak barınma, sağlık, eğitim, istihdam, sosyal ve yasal koruma

çirilmiş) Komitesi de Avrupa Sosyal Şartı'nın uygulanmasına rehberlik eder. Bu komitenin görevi taraf devletlerin Sosyal Şarta uyum sağlamadığını belirlemektir. Bunun için raporlama ve şikâyet usulü kullanılır. Son zamanlarda ise Avrupa Sosyal Şartı ile Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı bağlamında Roman/Çingene hakları sorununa daha fazla odaklanılmaktadır (ERRC, 2006).

Sosyal eşitsizliği giderme bağlamında da Soros Vakfı, Dünya Bankası ve AB tarafından ileri sürülen Roman Katılımının On Yılı (2005-2015) (*Decade of Roma Inclusion*) pek çok AB üyesi ülke tarafından kabul edilmiştir. Bu On Yılda Romanlar ve Roman olmayanlar arasındaki eşitsizliği gidermek için dört önemli alan öne sürülmektedir: istihdam, eğitim, sağlık ve barınma (Sobotka, 2007:136; Marsh& Strand: 2005).

Bu bildiriye, Avrupa Sosyal Şartında yer alan ve Roman Katılımının On Yılı'nda belirtilen sosyal haklardan istihdam, eğitim, barınma ve sağlık alanları temel alınarak Roman ve Dom topluluklarının bu sosyal haklardan neden tam ve eşit bir şekilde faydalanamadığı Edirne ve Diyarbakır örneğinde ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca, sosyal haklara tam erişememenin sonucu olarak sosyal dışlanma ve yoksulluğun yansımaları irdelenecektir. Bu çalışma, Romanların ve Domların sosyal haklardan farklı derecelerde faydalanmalarını, farklı çoğunluklarla olan ekonomik ve sosyal ilişkiler ile vatandaşlığın dönüşümü etrafında tartışmaktadır. Ulusötesi vatandaşlığın gelişimi de bu hakların değerlendirilmesinde önemlidir.

Ulusötesi alanda Romanların sosyal eşitsizliğe ve sosyal dışlanmaya maruz kalmalarını engelleyici uluslararası prosedürler ortaya konulmaya çalışılmaktadır³. Ayrıca, insan haklarının evrensel boyutunun öneminin artması ve 1989 sonrası artan ulusötesi Roman hareketinin bu eşitsizliği gidermekteki rollerini dikkate almak gerekmektedir. Avrupa Sosyal Şartı'yla ilgili olarak Schutter (2010) Romanlarla ilgili olarak iki özelliği vurgular: Birincisi, insan haklarının tam olarak uygulanması yönünde yargılanabilirliğin tanınmasıdır. 1998'de toplu şikâyet mekanizması bu yargılanabilirliği tanımlamıştır. İkincisi, "Komite, Romanların sosyal haklar bütününe ulaşmasını sürekli şekilde engelleyen yapısal ayrımcılık durumunu tespit etmiştir. Bu durumdan dolayı ayrımcılığın yasaklanmasının yeterli olmadığı; bununla birlikte, pozitif eylem aracının kullanılması ve ...etkin eşitliği sağlayacak tedbirlerin alınması gerektiği sonucuna varmıştır" (Schutter, 2010:69).

Ulusal ölçekte bakıldığında sosyal haklar, modern vatandaşlık ile yakından ilişkilidir. Çalışma, Edirne'deki Roman ve Diyarbakır'daki Dom topluluklarının vatandaşlığın

hakkı ve ayrımcılık yapılmamasını şart koşmaktadır. http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Theme%20factsheets/RomaRightsFactsheet_en.ASP

³ AB 2009 İlerleme Raporunda, Romanlarla ilgili kentsel dönüşüm projelerinin insan haklarına uygun biçimde ilerlemediği, Romanların özellikle eğitim, sağlık ve istihdam alanlarında sosyal dışlanma ve marjinalleşme ile karşı karşıya oldukları, kişisel belgeye ulaşmada zorluk ve kamusal alandan dışlandıkları belirtilmiştir. AB 2010 İlerleme Raporunda Türkiye'ye Romanların maruz kaldığı sorunlara ilişkin eleştiriler gelmeye devam etmiştir. Romanlarla ilgili Türkiye'de kapsamlı bir politikanın olmadığı belirtilerek; Romanların hala eğitime ulaşmada sosyal dışlanma ve marjinalleşmeyle karşı karşıya kaldıkları, sağlık hizmetlerinde ayrımcılık gördükleri, iş fırsatlarından dışlandıkları, nüfus cüzdanı gibi kişisel belgelere ulaşmada zorluk çektikleri ve kamusal hayata katılmadan dışlandıkları belirtilmiştir. Ayrıca Roman nüfusunun yoksullukla karşı karşıya kaldığı ve kentsel dönüşüm çerçevesinde evlerinden olmaları eleştirilmiştir. Son olarak, Türkiye'nin On Yıl Roman katılımını imzalamaması da raporda yer almıştır.

eşitlik ilkesine göre sosyal haklardan tam ve eşit olarak neden faydalanamadıklarını sorgulamaktadır. Eşitlik ekonomik ve kültürel adalet bağlamında kullanılmıştır. Herkesin refah devleti/sosyal devlet tarafından sağlanan kaynaklara eşit ulaşma hakkı vardır. Diğer yandan, “farklılık” kaynakların dağıtımında adaletsizlik yaratmamalıdır.

I-SOSYAL HAKLAR VE EŞİT YURTTAŞLIK

Modern vatandaşlık, eşitlik ve evrensellik ilkesi üzerine kurulmuştur; fakat “yurttaş biçimsel olarak ‘yasa önünde’ eşitlik taşıyabilir. Ancak tartışmasız böyle de olsa önemli olan, pratikte kişinin farklı etkinlik tarzları arasında seçim yapmak için maddi ve kültürel kaynaklarının da olup olmadığıdır” (Hall ve Held, 1995:175). Ayrıca Hall&Held’e göre; sınıf, cinsiyet, ırk eşitsizlikleri bireylerin çağdaş toplumlarda özgür ve eşit olduklarını meşru olarak iddia edebilmelerini engeller.

T.H. Marshall (1992), refah devletini sosyal vatandaşlığın en önemli parçası olarak görmektedir. Sassen (2010:16)’in de tartıştığı üzere, 20. yüzyılda refah devletlerinin gelişimi yoksullara ve dezavantajlı gruplara temel hakları sağlaması bakımından önemli bir kurumsal yapıdır. Nitekim Gülmez için de sosyal haklar “belirli bir özne sınırlaması yapmaksızın, ekonomik, sosyal ve kültürel vb. yönlerden güçsüz konumda olanların korunmasını ve durumlarının iyileştirilmesini amaçlayan haklar niteliğini de taşır” (Gülmez, 2009:10). Ayrıca Tepe, (2009) sosyal haklar ve insan hakları arasında zorunlu bir ilişki olduğunu, sosyal ve ekonomik haklar sağlanmadıkça kimi temel insan haklarının olanaklı olamayacağını savunur.

Dolayısıyla, sosyal haklar kaynakların yeniden dağıtılması yoluyla bir tür sosyal dayanışma da yaratır. Daly (2002:15) sosyal hakların iki niteliğine dikkat çekmektedir: bireysel ihtiyaçlar; toplumsal birliklik ve dayanışmanın geliştirilmesi. Buna paralel olarak Daly, Avrupa’da sosyal hakların ortaya çıkışının vatandaşlık ve ilerlemeyle yakından ilişkili olduğunu ileri sürer. Sosyal programlar sadece bireylerin refahının artırılması ile ilgili değil, aynı zamanda siyasi kimlik ve kolektif kimliğin oluşturulmasıyla da ilgilidir.

Fakat, Roche’nin de (1992) tartıştığı üzere, sosyal vatandaşlığın Marshall paradigması ya da temel paradigma, özellikle 1980’lerden itibaren aşınmaya başlamıştır. Bu aşınma, yapısal ekonomik ve sosyal değişimlerin sonucunda ortaya çıkıp tam istihdamın kaybolmasına, esnek üretimin ortaya çıkmasına, çekirdek ailenin hane halkı olarak düşüşe geçmesine, yeni yoksulluk türlerinin ortaya çıkmasına, işsizlikte kadının yoksullaşmasına ve etnik olarak sınıf altı tanımlamalarına neden olmuştur. Sosyal dışlanmanın da bu gelişmelere paralel olarak arttığını görüyoruz. Sosyal dışlanma biçimleri mutlak yoksullukla beraber istihdamdan dışlanma, sosyal yalıtım, politik dışlanma, eşitsiz eğitim fırsatları, kamusal alandan ve özel sektörden dışlanma olarak sayılabilir (Lister, 2004).

Refah devletinin düşüşe geçmesiyle, yoksulluk ve yoksunluk içindeki grupların sosyal haklardan eşit olarak faydalanamayacağı belirgindir. Sosyal hakları yoksul ve yoksunlar açısından yeniden düşünmek kapitalizmin negatif etkilerinden de kaynaklanmaktadır. Omay’a göre “bugün ekonomik anlamda güçlü ve güçsüz tanımlamasının aslında kapitalizm tarafından belirlenen bir süreç olduğu hatırlandığında, sosyal hakların kaçınılmaz bir biçimde kapitalizmin bir sonucu olduğu görülmektedir” (Omay, 2011:35). Avrupa Sosyal Şartının (gözden geçirilmiş) yoksulluk ve sosyal dışlanmaya karşı önlemler alınmasını şart koşması da bu gelişmeler ışığında düşünülebilir.

II-YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı Roman ve Dom topluluklarının eşit ve tam vatandaşlık çerçevesinde sosyal haklardan faydalanma derecelerini ortaya koymaktır. Çalışma, Edirne ve Diyarbakır’da doktora tezim⁴ (Önen, 2011) için yürüttüğüm saha çalışması verilerinden düzenlenmiştir. Giriş kısmında belirtildiği üzere Romanlar, Domlar ve Lomlar Türkiye’de yaşayan üç Çingene grubudur. Araştırma için Edirne ve Diyarbakır şehirleri etnik unsurlarından dolayı seçilmiştir. Edirne, Yunanistan ve Bulgaristan’la sınırları olan Roman nüfusu yoğun olan bir şehirdir. Romanlar, Edirne’de çoğunluk olan Türklerle birlikte yaşamaktadırlar. Diğer taraftan, Dom topluluğu Diyarbakır’da çoğunluk olan Kürtlerle birlikte yaşamaktadırlar.

Eşit ve tam vatandaşlık, tüm grupların kaynaklara eşit bir şekilde erişmelerini gerektirir. Bu çerçevede, bu bildiri Edirne’deki Roman topluluğu ile Diyarbakır’daki Dom topluluğunun sosyal haklara erişimindeki zorlukları ortaya koymak ve sonuç bölümüyle sosyal politika önerileri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Çalışmada 31 Roman görüşmeci ve 30 Dom görüşmeci bulunmaktadır. Araştırma 2007–2009 yılları arasında yapılmış; Edirne’de 25 gün, Diyarbakır’da 20 gün kalınmıştır. Saha çalışmasına başlamadan önce Edirne ve Diyarbakır’da pilot çalışma yürütülmüştür. Ayrıca belediye, vakıflar, ilköğretim okulları ve diğer kurum ve sivil toplum örgütleriyle derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Araştırmada derinlemesine mülakat tekniğiyle nitel araştırma yöntemlerinden, örnek olay incelemesi (*case study*) ve sözlü tarihe başvurulmuştur. Araştırmada tümevarım tekniği esas alınmış, araştırma bulguları arasında ortak ve farklı örüntüler etrafında kodlanarak, matrisler düzenlenmiştir. Bu matrisler vatandaşlık okumaları çerçevesinde yorumlanmıştır.

III- BULGULAR

Sosyal hakların irdelenmesi için veriler, işgücüne katılım ve çalışma hakkı (toplumsal cinsiyet farkı göz önünde tutularak, erkekler ve kadınların işgücüne katılmaları olarak tartışılmıştır), eğitim hakkı, barınma hakkı ve sağlık hakkı olarak tartışılmıştır. Ayrıca işgücüne katılım ve çalışma hakkından sonra Roman ve Dom topluluklarının yoksulluk yansımaları devlet tarafından sağlanan kaynaklardan ve sosyal güvenceden faydalanma ölçülerinde tartışılmıştır.

1. İşgücüne Katılım ve Çalışma Hakkı

Türkiye’deki Çingene topluluklarının geçirdikleri ekonomik ve tarihsel dönüşümler sosyal haklardan faydalanma durumlarını etkilemiştir. Romanların ve Domların mevcut işgücüne katılım durumlarını değerlendirebilmek için bu dönüşümleri daha yakından irdelemek gerekmektedir. Romanlar 1950’li yıllarda gerçekleşen tarımsal dönüşüm ve teknolojinin yaygın kullanımı sonucunda Edirne’de yerleşik hayata geçerken, Diyarbakır’daki Domlar zorunlu göç sonrası özellikle 1992–93 yıllarında Diyarbakır’da yerleşik hayata geçmişlerdir. 1950’li yıllarda gerçekleşen ilk göç dalgasının göçmenleri, (1950–1960) şehirlerde geçici iş bulan eski mevsimsel işçilerdir (Keyder, 1987:135; Zürcher, 2000:329; Ertürk, 1994:13). Roman görüşmeciler de bu ilk grup göçmenler arasında yer almaktadır.

⁴ Doktora tezimde Romanlar ve Domların tam ve eşit yurttaşlık gereğince sivil, sosyal, politik ve kültürel haklardan nasıl ve ne oranda faydalandıkları tartışılmaktadır. Bu bildiri, konu gereğince sosyal haklarla sınırlıdır.

Dom topluluğu 1990'lardan önce, Kürt toplumuna ekonomik ve sosyal olarak bağımlı bir topluluktur. Ekonomik olarak müzisyenlik yapan Domlar, köyün ağası ve köylüler tarafından verilen hasadın artı ürünleriyle geçinerek köyleri dolaşmaya giderlerdi. Ekonomik ve sosyal olarak Kürt toplumu tarafından kabulleniş 1990'larda aşınmaya başlamıştır. Göçebelik faaliyetleri korucular tarafından yasaklanmış, dolaştıkları köyler "güvenlik gerekçesiyle" boşaltılmıştır. Bugün Diyarbakır'da zorunlu göçle birlikte gelen Kürtlerle aynı mahallelerde yaşamaktadırlar. Müzisyenlik meslekleri ise düğün salonlarının artması ve davul zurnanın yerini elektronik sazın alması sonucunda kaybolmuş ya da azalmıştır.

Romanlar ve Domların işgücü dağılımı toplumsal cinsiyet açısından farklılık göstermektedir. Aynı zamanda bu farklılık yapılan işlere göre de değişmektedir.

a) Erkeklerin İşgücüne Katılımı

Dom topluluğu kendi içinde daha homojen bir yapı sergilemekte ve sınırlı iş imkânları bulunmaktadır. Öte yandan Roman topluluğu işgücü açısından iki farklı grup olarak ayırt edilebilirler. İlk grup geçici, esnek ve düşük ücretli işlerde çalışanlar, ikinci grup ise ücretli çalışanlar olup çoğunluğu Almanya'da çalışıp emekli olanlar ve devlet memurlarıdır. Diğer taraftan, geçim kaynağı olarak göçebelik ve müzisyenlikle uğraşan Dom erkekleri, zorunlu göç sonrası artık köylere gidememek ve müzisyenlik mesleğinin de bitmesiyle işsiz kalmışlardır. Esnek ya da geçici işlerde bile çalışan Dom erkeği bulunmamaktadır.

Roman erkekleri seyyar satıcılık, kaynakçılık, müzisyenlik, boyacılık, kurbağa toplayıcılığı, kâğıt toplayıcılığı, bakkallık, lağım işçiliği, hamallık, mevsimlik tarım işçiliği ve mevsimlik hayvancılık gibi işlerde çalışmaktadırlar. Ayrıca genç Roman erkekleri çoğunlukla ücretli işlerde çalışmakta; tezgâhtar, garsonluk gibi işlerde sigortasız olarak çalışmaktadırlar. Mevsimlik tarım işçiliğinden memnun olmalarına rağmen, teknolojinin tarımsal alanlarda kullanımının yaygınlaşması sonucunda bu işleri de kaybeden Romanlar, geçici, esnek, gündelik işlere başvurumaktadırlar. Dom erkekleri ise müzisyenlik mesleklerinin kaybolmaya yüz tutması sonrasında işsiz kalmışlardır. Romanlardan farklı olarak mevsimlik tarım işçiliği için Türkiye'nin kuzeyine ya da batısına giden Domlar bu işi birçok olumsuz yönlerine rağmen mecbur kaldıkları için yaptıklarını belirtmişlerdir. Genç Dom erkekleri ise babaları gibi işsizdirler.

Roman erkeklerinin, Dom erkeklerine göre işgücü açısından daha avantajlı görünmelerine rağmen, yaptıkları bazı gündelik işler oldukça tehlike içermektedir. Zeki (41, E, Kurbağa Toplayıcısı, Roman)⁵ 30 yıldır kurbağa toplayıcılığı yaptığını belirtmiştir. Bu işten önce kuaförlük ve mevsimlik tarım işçiliği yapan Zeki işinin zorluklarını anlatmaktadır:

"Bi kamera olsa arkamızdan bizi çeksen de işimizin zorluklarını görsen. Ölümün burun burunayız. Atıyom baraja girdik, baraj böyle yan, bu şekilde kurbağa tutmaya çalışıyorum. Ayağım kaydığı zaman buraya kadar çizme var, onlar su dolduğunu düşün, ben çıkabilir miyim o sudan? Barajın derinliğini düşün. Yani ölümün burun burunayız...Yok, güvencemiz hiç yok. Bi sağlık şeyimiz yok yani. Sosyal güvencemiz yok. Mesela yıllardan beri bunu yapan ağbilerimiz var. Yarın

⁵ Görüşmecilerden toplanan veri yaş, cinsiyet, meslek ve etnik kimliklerini kendi tanımlamalarına göre vurgulamaktadır. Dolayısıyla kısaltmalar bu etmenleri temsil etmektedir. Ayrıca görüşmecilerin isimleri değiştirilmiştir.

ihtiyarladığı zaman, eli tutmadığı zaman kim bakar ona? İşte bizim gayemiz tesisi kurup orda çalışan işçilerimizi sigortalı yapmak. Anladın mı? Otuz yıldan beri ben bu işi yapıyorum ama bir geleceğim yok. ...Şu anda benim 500 milyon borcum var. Kime var? Tüccara var. Benim gibi diğer arkadaşların da var"

Kurbağa toplayıcıları gece boyunca baraj, göl, su birikintileri ve diğer su taşıyıcılarında avlandıklarını belirtmişlerdir. İşçilerin iş güvenliği bulunmamaktadır. Zeki'nin belirttiği üzere iş oldukça tehlikeli olup düşük ücretle çalışmaktadırlar. Bandırma, İpsala gibi yerlerdeki küçük ölçekli işletmelerde girişimciler sadece ulaşım parasını ödemektedir. Edirne'de, Kurbağa ve Salyangoz Toplama, Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği bulunmaktadır. Bu derneğin Romanlardan oluşan 56 üyesi bulunmaktadır. Dernek, kooperatifleşmeye çalışmakta ve topladıkları kurbağaları yurt dışındaki pazarlara aracı olmadan satmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla, organizasyon sürecinde önemli bir adım atmaktadırlar. Bu dernek dışında, Roman erkeklerinin katıldığı meslek gruplarına göre dernekler ya da kooperatifler bulunmaktadır. Bu kuruluşlara bir diğer örnek, Seyyar Satıcılar ya da Hamallar Kooperatifidir. Öte yandan, Dom topluluğunda yoğun işsizlikten dolayı dernekleşme ya da kooperatifleşme görülmemektedir.

Roman topluluğunda ikinci grupta ücretli çalışanlar yer almaktadır. Kültür Bakanlığına bağlı Roman Halk dansları üyeleri müzisyen olup devlet memurudurlar. Almanya'da işçi olarak çalışanların yanı sıra; hemşire, öğretmen gibi meslek gruplarından kişiler de vardır. Almanya'daki işçiler, diğer Romanların belirttiği üzere sosyo-ekonomik durumlarının düzelmesi üzerine Roman kimliğini reddetmektedirler. Diğer devlet memurları ise ayrımcılık korkusuyla kimliklerini saklamaktadırlar. Dolayısıyla, eşit vatandaşlık ilkesi sekteye uğramakta ve görüşmeciler etnik kimliklerinden dolayı sosyal dışlanma ve ayrımcılıktan korktukları için bu stratejiye başvurumaktadırlar.

Romanların ve Domların işgücüne katılımlarını karşılaştırırken, Edirne ve Diyarbakır'ın ekonomik ve sosyal profillerini ele almak önemlidir. 2000 yılında Diyarbakır, halen tarıma dayalı bir şehir profili sunarken (Tarımsal alanda işgücü oranı %63,86), düşük ekonomik ve teknolojik kaynakları vardır (Sanayide işgücü oranı %3,82). Diğer taraftan %49,60 ile Edirne'nin tarımsal işgücü oranı, Türkiye ortalamasını (%43,38) yansıtırken sanayideki %9,01'lik işgücü oranı (Türkiye ortalaması %13,35) Diyarbakır'dan yaklaşık 2,5 kat fazladır. 2009 işsizlik oranlarına göre şehir profilleri oldukça çarpıcı sonuçlar sergilemektedir. Diyarbakır %20,6 işsizlik oranıyla 81 il arasında ikinci sırada yer alırken, Edirne %13,4 işsizlik oranıyla otuz altıncı sırada yer almaktadır. Ayrıca, 2003 sosyo-ekonomik sıralamaya göre Edirne 16. sırada yer alırken, Diyarbakır 63. sıradadır⁶.

Verilerden açıkça anlaşılacağı üzere Diyarbakır'da işsizlik ve yoksulluk oldukça yüksek düzeydedir. Roman topluluğundan farklı olarak, yoksulluk ve işsizlik sadece Domlara özgü değildir. Özellikle zorunlu göç ile gelen Kürtler de işsizlik ve sınırlı iş olanaklarından etkilenmişlerdir. Diyarbakır Kalkınma Merkezi'nin (2006) işaret ettiği üzere, Diyarbakır'da zorunlu göçten etkilenen ailelerde iş olanakları sınırlıdır. Genellikle geçici, kalifiye olmayan ve beden işçiliğine dayanan işler yapmaktadırlar.

⁶ Veriler, 2000 Nüfus sayımı, 2008 Adrese Dayalı Yeni Nüfus Sayımı ve Türkiye İstatistik Enstitüsü'nün 2009 İşgücü Göstergeleri ile Devlet Planlama Teşkilatı'nın göstergelerinden derlenmiştir. Verilere aşağıda belirtilen internet adreslerinden ulaşılabilir: <http://www.tuik.gov.tr> ve <http://www.dpt.gov.tr> (Son ulaşılma tarihi: 28.01. 2010).

Yerinden edilmiş Kürt ailelerinden farklı olarak, Dom erkekleri arasında düşük ücretli ya da gündelik işlerde çalışan Dom erkeği bulunmamaktadır. Görüşmeciler ve kurumlar Domların “etnik kimliklerinden” dolayı işe alınmadıklarını belirtmişlerdir. Düşük ücretli ve gündelik işler yerinden edilmiş yoksul Kürt ailelerine sunulurken, Domlar bu işlere erişememektedirler. Etnik ağlar, kaynak paylaşımında avantaj sağlamaktadır. Ahmet’in (28, E, Mevsimlik Tarım İşçisi, Dom) söylediği üzere;

“Şimdiki Domlar, kadınlar onlara bakıyor. Çalışma yok yani. Biz de çalışsaydık, o imkanlar yok. Nereye gitsek biz “Dom”uz diye işe almıyorlar”.

Burada, zorunlu göç sonrası kıt kaynaklar için mücadele eden iki grup olduğunu görmekteyiz. Bu noktada Weber’in “sosyal kapanma” kavramının geçerli olduğunu görüyoruz. Bu kavrama göre grup üyeleri, kendi üyeleri dışındakiler pahasına kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışırlar (Lister, 2004). Edirne’de de Romanlara yönelik çalışma hakkından dışlayıcı örnekler, Domlar kadar yoğun olmasa da bulunmaktadır.

Örnek olarak Celal (45, E, İşsiz, Roman) Edirne’nin köyünde demircilik yapmaktaydı. 1976 yılında baraj yapımından dolayı Edirne’ye göç etmiştir. Finansal zorluklardan dolayı kendi işyerini kuramadığını belirtmiştir. Hane halkında altı kişi yaşamakta, oğulları evli ve işsizdir. Celal, özel sektörde çöpçülük işine başvurmasına rağmen, kabul edilmemiştir. Celal bunun sebebinin etnik kimliği olduğunu düşünmektedir. Kendi sözleriyle ifade edersek;

“Gittim, her şeyimi düzelttim, ...Temizliğe gircem, almıyorlar. Niye almıyorlar, açık açık konuşayım mı? Çingeneyim diye almıyorlar. Bi gidin, araştırın, kaç tane Çingene var orada, kaç tane başka insan var? Bi görün. Ona göre benim dediğim doğru mu çıkıyo, doğru değil mi? (Karısı: İnsan ayırıyorlar, insan). Biz bu vatana askerlik yapıyosak, bizi niye o zaman Çingeneleri işe almıyorlar? Çok yanlış bir şey yani (Komşusu: Dediğim gibi kademe kademe yani) ...Hani kardeşim daha doğrusu size söyleyeyim mi? Biz Çingeneyiz diye bize iş vermek istemiyorlar, en son plana düşünüyorlar bizi”.

İkinci sınıf hissetme, bu görüşmecide olduğu gibi diğer Roman görüşmecilerde de belirgindir. Aynı zamanda Dom topluluğunda pek çok görüşmeci tarafından da benzer durumlar belirtilmiştir. Dolayısıyla bu hissiyat da sosyal dışlanmanın göstergelerinden birisidir. Diğer görüşmeciler de etnik kimliğin iş piyasasında dezavantajlı olduğunu düşünmektedirler. Belediye, çöpçülük işini özelleştirmiştir. Özelleştirmeden önce, Romanlardan pek çok kişi bu işte çalışmış ya da emekli olmuşlardır. Görüşmeciler bugün bu işe girmenin çok zor olduğunu düşünmektedirler. Çöpçülük gibi belediye tarafından sağlanan bazı işler taşeron firmalar tarafından yürütülmektedir. Dolayısıyla Roman topluluğunun iş durumunun neoliberal politikalarından etkilendiğini söylemek mümkündür. Öte yandan kanalizasyon işçiliği ve tuvalette çalışmak gibi bazı işler sadece Romanlar tarafından yapılmaktadır. Kanalizasyon işçiliği pek çok görüşmeci tarafından işteki ayrımcılık olarak görülmüş, bu konuda hassasiyetlerini belirtmişlerdir. Türklerin yapmak istemediği işlerde Romanlar çalışmaktadır. Diyarbakır’dan farklı olarak, Edirne’nin sosyo-ekonomik yapısı daha gelişmiş olup Edirne’deki çoğunluğu oluşturan Türkler bu işler için rekabet etmemekte, Romanlar ise işgücündeki bu boşluğu doldurmaktadırlar.

b) Kadınların İşgücüne Katılımı

İşsizlik iki toplulukta da yoğun olarak görülmesine karşın, çoğunlukla kadınlar evi geçindiren kişi olmaktadır. Özellikle Domlarda kadınlar dilencilik yaparak hane halklarını geçindirmektedirler. Roman kadınlarda dilencilik az sayıda olup ev temizliği, çocuk bakıcılığı, hasta bakıcılığı, kâğıt toplayıcılığı, mevsimlik tarım işçiliği, seyyar satıcılık gibi çeşitli işlerde çalışmaktadırlar. Çocuk bakıcılığı ve hasta bakıcılığı işleri çoğunluğu oluşturan Türklerle sosyal etkileşimin iyi birer göstergesidir. Bazı Roman kadınları da parça başına iş alarak süpürge yapmak gibi esnek üretimde bulunan firmalar için çalışmaktadırlar. Dom kadınlarının çalışma hayatı ise sadece dilencilik ve mevsimlik tarım işçiliğiyle sınırlıdır.

Aktif kadın işgücü ve kadının aile reisi olması Romanlar ve Domlarda ortak görülen bir durumdur. Roman topluluğunda yoksulluk ve şiddetten kaynaklanan boşanmalar artmış, kadınlar aile reisi durumuna gelmişlerdir. Ayrıca belediye çalışanlarının belirttiği üzere yoksulluğa karşı taktik geliştirilerek, eşinden boşanan kadınlar ailesinde sosyal güvencesini üzerine alarak maaş almaktadırlar. Dom kadınlarının ise kocaları çoğunlukla hapiste oldukları için kadın hane reisi durumuna gelmektedir. İki durumda da kadının çalışma hayatında olması ve tek başına evi idare ediyor olmaları kadını güçlendirmemektedir. Bu “yoksulluğun kadınlaşması” kavramıyla örtüşmektedir. Gilbert’in söylediği üzere, bu terim Diana Pearce tarafından 1979’da öne sürülmüş, yoksulluğun özellikle kadın ve çocukları etkilediğinin altı çizilmiştir (Gilbert, 2000). Bu durum devletin refah sağlamadaki sorumluluğundan ödün vermesi sonucu kadın geçici işlerde çalışmakta, ev işini yüklenmektedir. Yoksulluğun kadınlaşması vatandaşlıkta temel paradigma olan Marshall’ın sosyal vatandaşlığın aşınmasından kaynaklanmaktadır. Yapısal ve ekonomik değişiklikler tam istihdamın kaybolmasına, esnek üretime, çekirdek ailenin düşüşüne, yeni yoksulluk biçimlerinin oluşmasına ve yoksulluğun kadınlaşmasına yol açmaktadır (Roche, 1992).

Dolayısıyla, yoksulluk özellikle kadın ve çocukları etkilemektedir. Romanlar ve Domlarda çocuk işçiliği yaygın olarak gözükmemekte, çocukların eğitim ve diğer sosyal haklardan yararlanamamasına neden olmaktadır. Nitekim çocuklar mevsimlik tarım işçiliği gibi işlerden dolayı okullarına ara vermekte ya da bırakılmaktadırlar. Yoksulluğun yansımaları iki topluluk için farklı derecelerde gözükmemektedir.

Ayrıca, iki toplulukta da hane halkı olarak ortak yapılan iş mevsimlik tarım işçiliğidir. Dom topluluğundaki görüşmeciler bu işi Diyarbakır’da iş bulamadıklarından dolayı yaptıklarını belirtmişlerdir. Paralarını alamama, işe geç başlamaktan dolayı erzaklarını tüketme, düşük sağlık koşulları olan yerlerde kalma, ulaşım paralarını kendileri ödemek gibi dezavantajlı durumlarla baş etmek zorunda kaldıklarını söylemişlerdir. Ayrıca Dom görüşmeciler kuzeye ya da batıya “Dom” kimliklerini saklamaları konusunda aracıları olan çavuş ya da dayıbaşı tarafından tembih edilerek gitmektedirler. Nitekim ayrımcılık ve kötü çalışma koşullarıyla karşı karşıyadırlar.

2. Yoksulluğun Roman ve Dom Topluluğundaki Yansımaları

Yoksulluk iki toplulukta da görülen ortak bir özellik olmasına karşın, farklı yansımaları ve kavramlaştırmaları bulunmaktadır. Roman topluluğunda eski yoksulluk ya da mutlak yoksulluk görülürken, Dom topluluğunda görülen yoksulluk “yeni yoksulluk” olarak adlan-

dırılabilir. Işık ve Pınarcıoğlu'nun (2005) işaret ettiği üzere, eski yoksullar var olan sistem içerisinde tutunmaya çalışıp farklı stratejiler geliştirirler. Nitekim Romanlar da kendilerini geçici işlerde ve enformel sektörde konumlandırmaya çalışmaktadırlar. Yeni yoksulluk ise gelir ve tüketimi içeren mutlak yoksulluk sınırıyla ilgili olmayıp burada yoksulluk ve yoksunluk iç içedir. Dom topluluğunu bu çerçevede yeni yoksulluğun yeni aktörleri olarak görebiliriz. Dom topluluğu topluma entegre olabilmek için “taktikler” geliştirememekte ve kaynaklara nasıl ulaşacaklarını bilememektedirler. Ayrıca Işık ve Pınarcıoğlu'nun (2005) tartıştığı üzere, yeni yoksulların içinde buldukları şartları iyileştirecek güç ve kaynakları bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra, yeni yoksullar sadece ekonomik olarak değil, sosyal ve politik olarak da toplumdaki izole edildiler. Nitekim Buğra ve Keyder (2003) yeni yoksulluğa toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan ve ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi zor olan gruba işaret ediyorlar. Buğra ve Keyder'e (2003) göre, “ekonomik dışlanma, yani devamlı bir işsizlik hali, giderek kültürel bir dışlanmaya yol açıyor, özellikle de bu insanların göçmen, farklı etnik kökenli oldukları durumlarda, siyasi dışlanma ile pekişiyordu” (Buğra ve Keyder, 2003:21). Dolayısıyla yoksulluğun yanında “sosyal dışlanma” yeni yoksulluk kavramıyla birlikte tartışılmaktadır.

Dom topluluğunun yeni yoksulluk durumu refah devleti olgusunda yaşanan değişimden ziyade, zorunlu göçün etkilerinden ve geleneksel müzisyenlik mesleklerinin kaybolmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan, Roman topluluğunu eski yoksulluk çerçevesinde değerlendirmenin nedeni, görüşmecilerin sistem içerisinde kendi durumlarını iyileştirebilecek ya da muhafaza edebilecek taktiklere başvurmaları ve devlet tarafından sağlanan kaynaklardan ve sosyal güvenceden Domlara nazaran daha fazla faydalanmalarınıdır.

Roman görüşmecilere yönelik olarak yoksullukla mücadelede en başta söylenebilecek taktik Almanya'ya göç ve iç göçle birlikte sosyo-ekonomik durumlarını nispeten iyileştirmeleridir. Almanya'dan emekli maaşı alan ve bu şekilde ailesini geçindiren pek çok kişi bulunmaktadır. İlk göç dalgasını (1950–1960) takiben, 1960'ların sonlarından itibaren Almanya'ya göç süreci devam etmiştir. Edirne'deki Romanlar da bu süre içerisinde Almanya'da işçi olarak çalışmışlardır. Almanya'ya göç, Romanların sosyal haklarını iyileştirmiş görünse de bu durum her görüşmeci için geçerli değildir. Dom topluluğuna baktığımızda göç bir taktik olarak gözükmemektedir. Yinelemek gerekir ki Almanya'ya giden Çingeneler sosyal haklarını iyileştirdikçe etnik kimliklerini yadsımayı tercih etmektedirler.

Sosyal haklardan sınırlı bir şekilde faydalanmanın karşılığı olarak yoksulluğu değerlendirirken, Roman ve Dom görüşmecilerin sosyal devletin sağladığı kaynaklardan ne derece faydalandıklarını tartışmak önemlidir. Romanlar, Domlara göre sosyal yardımlara ve sosyal hizmetlere daha fazla ulaşabilmektedirler. Romanların sosyal hizmetlere ve sosyal haklara daha fazla ulaşmalarında Edirne Roman Derneği'nin⁷ devlet ve kendi topluluğu arasındaki aracı rolü önemlidir. Romanlar, dernekleriyle devlete ve ulusötesi kaynaklara daha yakındırlar. Kaynaklara daha fazla erişme ve ulaşmada birlikte yaşadıkları **çoğunluğun** da kaynaklara ne kadar eriştiği önemlidir. Dolayısıyla, Romanların

⁷ Edirne Roman Derneği, Edirne Çingene Kültürünü Araştırma, Geliştirme ve Yardımlaşma Derneği (EDÇİN-KAY) adıyla 2004'te kurulmuştur. Dernek daha sonra ismini Edirne Roman Derneği olarak değiştirerek, 2006'da Roman Dernekleri Federasyonu haline gelmiştir. (<http://www.edrom.org.tr/?pid=13>) Adrese son ulaşım 22. 05.2009.

kaynaklara daha fazla erişimleri birlikte yaşadıkları çoğunluk olan Türklerle yaşamalarıyla ilgilidir. Diyarbakır'da Domlar ise buradaki çoğunluk olan Kürtlerle birlikte yaşamakta ve zorunlu göçün getirdiği kaynak rekabetinden dolayı çevrede (periferi) kalmaktadırlar. Romanlar Edirne'deki Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan (SYDV) yoğun bir şekilde faydalanırken, Domlar Diyarbakır SYDV'na nasıl ulaşacaklarını ve kaynaklardan nasıl faydalanacaklarını bilememektedirler. Ayrıca yoksulluktan utanma iki topluluk için de geçerlidir. İşsiz olan erkekler, durumlarından utanmakta, bu yüzden yardımları kadınlar almaya gitmektedir. Ayrıca Roman topluluğunda özürü maaşı, yaşlılık maaşı gibi sosyal güvencelerden faydalananlar bulunurken, Dom topluluğunda bu sosyal güvencelerden faydalananlar görülmemiştir. Domlarda yeni yoksulluğu belirleyici kılan “sahipsizlik” ve “kimsesizlik” oldukça belirgindir. Nitekim Nuri(32, E, Mevsimlik Tarım İşçisi, Dom) şöyle demiştir:

“Biz de insanlar gibi taa millet hep yedinci katta (gecekonduları apartmanların önündedir); biz yerde de yer bulamıyoruz. Yok yani, sahibimiz yok. Biz bi Romen çocuğu olarak konuşuyorum, Romenin sahibi yok. Ne burada var, dünyada da yok. Ben inanmıyorum, cennette de yok. Ben diyem, cennete de göndermiyler bizi”

Roche (1992) yeni yoksulluğun sadece işsizlik ve eşitsizlikle değil, fakat aynı zamanda toplumsal cinsiyet, etnisite ve yaşa bağlı olan çok yönlü eşitsizliklerle ilgili olduğunu belirtmektedir. Sassen (2006) de vatandaşlığın eşitlik ilkesinin neden gerçekleştirilemediğini ve yasal vatandaşlığın her zaman neden eşit ve tam üyelik haklarını getirmediğini tartışır. Sassen'e (2006) göre vatandaşlık ulus-devlet içerisindeki farklı gruplardan etkilenmektedir. Bu bakımdan ırk, etnisite, din, cinsiyet ve diğer kimlikler bakımından tanımlanan gruplar kamusal hayata tam katılım yönünden halen dışlanmalarla karşılaşmaktadırlar. Ayrıca vatandaşların tam katılımı maddi temelli olduğu için, yoksulluk ve sosyal dışlanma Romanların ve Domların kaynaklardan eşit olarak faydalanmalarını engellemekte ve diğer gruplarla aralarındaki açıklık artmaktadır.

Romanlar ve Domların sosyal hakları farklı yoksulluk kavramları içinde tartışılmasına rağmen, Romanlar vatandaşlığın değişimi ve dönüşümünden etkilenmektedir. Romanlar piyasa ekonomisinin belirleyici olmasıyla var olan gündelik ve geçici işlerini de kaybetmekte ve “yeni yoksulluğa” yaklaşmaktadırlar. Dolayısıyla, çalışma Romanlar açısından da sosyal politika üretilmesi gerektiğini önermektedir.

3. Eğitim

Eğitim olanaklarına ulaşmak, sosyal hakların vazgeçilmez bir ögesidir. Roman ve Dom görüşmecilerin eğitim profilleri arasında büyük bir fark bulunmaktadır. Dom topluluğu eğitimden oldukça sınırlı bir şekilde faydalanmaktadır. Dom yetişkinleri arasında okuma-yazma bilen ve eğitimden faydalanan yoktur. Dom topluluğunun eğitimden faydalanmaları 1992–93 sonrası yerleşik hayata geçmeleriyle başlamaktadır. Öte yandan, Roman yetişkin kadınlar genellikle okula gitmemişlerdir; fakat aralarında ilköğretim mezunu olanlar bulunmaktadır. Genç kuşak arasında eğitime katılım çarpıcı bir şekilde farklılık göstermektedir. Romanlar arasında lise mezunu ve 10 üniversite öğrencisi bulunurken, Dom çocukları arasında zorunlu olmasına rağmen ilköğretime gitmeyen sayısı çoktur.

İki topluluğun eğitimden faydalanma derecelerinde “eğitimin fırsat maliyeti” kavramı kullanılacaktır. Bu kavram, genellikle birey ve aile açısından ele alınmaktadır. Bireyin eğitim için ayırdığı zamanı, enerjiyi ve maddi değerleri başka alanlarda kullanamamasından kaynaklanan kazanç kaybını ifade etmektedir (Kavak, 2005 aktaran Gündüz-Hoşgör, 2005:12). Örneğin, öğrencilerin çalışıp para kazanması, okula devam etmelerine tercih edilebilir. Eğitimin fırsat maliyeti açısından üç faktör belirlemektedir: etnisite, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet.

İki topluluk da yoksulluk ve toplumsal cinsiyet açısından eğitimi benzer şekilde değerlendirirken, etnisite açısından eğitimi değerlendirmeleri Roman ve Dom toplulukları arasındaki en önemli fark olarak gözükmektedir. Roman topluluğu eğitimin sosyal hareketlilik getireceğine inanmamaktadır. Eğer çocuklarına eğitim verseler bile devlet memuru olabileceklerine inanmamaktadırlar. Görüşmecilere göre devlet bu işleri yapmalarına etnik kimliklerinden dolayı izin vermez.

Fevzi’ (28, E, Müzisyen, Roma)nin belirttiği gibi;

“Okutsan bile belli bir yere gelemiyorsun be ağbicum sonuçta. Bu çocuk doktor olacak kapasiteye gelmiş, yani okumuş, orda bile bir pürüz çıkartıyorlar yani. Araştırıyorlar kökünü, Çingene misin, nesen?”

Bu aktarım eğitimin eşitlik ilkesinden Romanların dışlandığını göstermektedir. Dolayısıyla, Roman görüşmeciler için çocuklarını okutmak yerine anne babalarının yaptıkları gündelik ve geçici işlerde çalıştırmaları daha az maliyetli ve para kazandıran aktivite olarak görülmektedir. Yoksulluk iki toplulukta da eğitimden faydalanamamada diğer bir etken olarak belirlemektedir. Çocuk işçiliği iki toplumda da eğitime devam edememenin ortak nedenidir. Yoksulluğa bağlı olarak diğer genel bir zorluk, Roman ve Dom velilerin çocuklarının okul masraflarını okullar açılmadan önce karşılayamamalarıdır. Ancak SYDV tarafından yoksul olan öğrencilerin aileleri tespit edilerek okullar açılıp belirli prosedürler gerçekleştirildikten sonra bu öğrenciler giyim, kırtasiye gibi yardımlardan faydalanabilmektedirler. Dolayısıyla, yoksulluk ve sosyal dışlanma ile Roman ve Dom çocukları eğitimde eşit fırsatlardan yararlanamamaktadırlar.

Toplumsal cinsiyet açısından, kız çocukları erkek çocuklara göre daha dezavantajlı konumdadırlar. Yine de ataerkillik Dom topluluğunda daha görünür olup kız çocukları 10 yaşından sonra okula devam edememektedirler. Okulu bıraktıktan sonra ailelerinin anlaştığı kişilerle evlendirilmektedirler. Ataerkillik Roman topluluğunda çok görünür olmasa da erkek çocukları kız çocuklarına göre okumaları için aileleri tarafından teşvik edilmektedir.

Eğitimden faydalanmada iki topluluk için de sosyal dışlanmanın farklı boyutlarını görüyoruz. Edirne’deki ilköğretim okullarının homojen olması sosyal dışlanma göstergesidir. Nitekim Menziliahir mahallesindeki Fevzipaşa İlköğretim Okulu öğrencilerinin tamamı Roman’dır. Çoğunluk olan Türkler, çocuklarını karışık eğitim yapılan okullardan almaktadır. Bir görüşmeci kızını merkezdeki ilkokullardan birine “daha kaliteli” eğitim alması için kaydettirdiklerini belirtmiştir. Fakat kız çocuğuna sınıf arkadaşları tarafından “Çingene” diye hitap edilmesi sonucunda kızlarını eski okula yazdırmışlardır. Dolayısıyla okulda ayrımcılık yapılması da eşit eğitim fırsatlarının olmadığına göstergesidir.

Diyarbakır’da ilköğretim okulları karışık olmasına rağmen, Kürt aileler çocuklarının sınıfını değiştirme yönünde taleplerde bulunmaktadırlar. Ama bu istekleri idareciler tarafından kabul edilmemektedir.

Diğer bir konu, eğitime devamı sağlayan ve yoksul öğrencilerin ailelerine bazı şartları yerine getirmeleri karşılığında verilen Şartlı Nakit Transferidir (ŞNT). Roman ailelerin çoğunluğu ŞNT’den yararlanırken, Dom ailelerin pek çoğu bu hizmetten yararlanamadıklarını belirtmişlerdir. ŞNT alamamak aileleri olumsuz yönde etkilemekte ve bu yardımlardan yararlanamama çocuklarını okuldan çekmek istemelerine neden olmaktadır.

4. Barınma

Barınma hakkı, Avrupa Sosyal Şartı’nın 31. maddesi ve Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi’nin 11. maddesinde kapsamlı bir şekilde tanımlanmıştır.⁸

Roman ve Domların barınma şartlarını gözden geçirmeden önce, bu iki topluluk arasındaki yerleşik olma farklarını belirtmek gerekir. Romanların 16. yüzyıldan beri Edirne’de evleri bulunmaktayken, Domlar yerleşik yaşama zorunlu göç sonrası (1992–93) geçmişler ve şehirdeki çöküntü bölgelerine yerleşmişlerdir. Ayrıca 90’lardan önce göçebe yaşamı benimsemelerinden dolayı bazı yerleşimler yeni ortaya çıkmıştır.

Edirne’de başlıca sekiz Roman yerleşim yeri bulunmaktadır: *Yeni İmaret, Karağaç, Umurbey, Menziliahir, Yıldırım Beyazıt, Ayşekadın (Araplar muntıkası), Yıldırım Hacısarraf ve Çavuşbey Mahallesi*. Bu mahalleler ve özellikle *Menziliahir* Mahallesi Edirne’de “Çingene” mahallesi olarak bilinmektedir. Bu mahalleler eski yerleşim yerleridir ve oturan kimseler açısından homojendirler çünkü Roman olmayanlar genellikle *Binevler, Ayşekadın* gibi yeni yerleşim yerlerinde oturmaktadırlar. Roman mahalleleri şehrin merkezinde yer alıp yürüme mesafesindedirler. Roman görüşmeciler mahallelerinde Türklerle, Kürtlerle veya Pomaklarla sadece iş ilişkileri bulunduğunu, onun dışında komşuluk ilişkilerinin bulunmadığını belirtmişlerdir. Roman mahalleleri açısından sosyal dışlanmanın en görünür olduğu mahalle *Menziliahir* Mahallesi olup burası Roman olmayan çoğunluk ve hatta Roman olanlar tarafından ayırt edilmektedir. Bu mahalle hakkında stereotipler üretilmekte, Romanlar burada yaşayanları “Poşa” isminde kötüleyici sözle tanımlamaktadırlar. Aslında, *Menziliahir* Mahallesi genel olarak diğer Roman mahallelerinden daha yoksul koşullarda ve kötü barınma şartları altında yaşamaktadırlar. Vatandaşlık haklarından daha sınırlı yararlanıyor olmak, sosyal dışlanmaya ve haklarında olumsuz önyargılar oluşmasına neden olmaktadır.

Ayrıca sosyal dışlanma belirtisi olarak Edirne’de Roman görüşmeciler mahallelerine göre farklı muamelelerle karşılandıklarını belirtmişlerdir. Bu durum hem sosyal ve sivil haklar açısından, hem de tam ve eşit vatandaşlık haklarıyla çelişen bir durumdur.

Bu noktada Kemal (35, E, Bakkal, Roman) şöyle demiştir:

⁸ Avrupa Sosyal Şartı’nın 31. maddesine göre Taraf Devletler, yeterli standartlarda barınmaya erişimi desteklemeli, aşamalı olarak ortadan kaldırmak amacıyla evsizliği önlemeli ve azaltmalı ve yeterli kaynaktan yoksul olanlar için barınma fiyatlarını erişilebilir bir seviyede tutmalıdırlar. (http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/default_en.asp).

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Haklar Komitesi 11. maddesine göre Taraf Devletler yeterli beslenme, giyinme ve barınmayı da içerecek şekilde kişinin kendisi ve ailesi için yaşam standartlarını iyileştirmeyi ve bu standartların sürekli olarak gelişmesini kabul etmektedirler. Ayrıca, insan hakkı olarak yeterli barınma hakkı, yeterli yaşam standardından kaynaklanmakta olup ekonomik, sosyal ve kültürel haklar için merkezi bir öneme sahiptir. ([http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument)).

“Ya işte anlattım ya gittiğimizde yani hangi mahalleden diye sorduğunda, karakola bile gittiğimizde hangi mahalleden diye sorduğunda; Yıldırım’dan. Roman mısın? Roman dediğin zaman daha değişik davranıyolar”.

Yukarda Kemal’in söyledikleri, sosyal dışlanma örneği olup mahalleye göre ayırt edilip ona göre muamele görme, eşit vatandaşlık örneği ile bağdaşmamaktadır.

Diyarbakır’da ise Domlar’ın oturdukları yerleşim yerleri zorunlu göç sonrası gelen Kürtlerle birlikte karışıktır. Dom topluluğunun yoğun olarak yaşadığı mahalleler *Alipaşa, Hasırlı, Cemal Yılmaz, Hançepek, Yeniköy, Bağlar ve Benusen*’dir. Roman topluluğundan farklı olarak yaşadıkları mahalleler etnik olarak ayırt ediliyor olmasa da çevre (periferi) ve yoksul mahalleler olarak bilinmektedir. Sosyal dışlanma bu mahalleler için de gözlemlenmektedir. Mahallede yaşayanlar, 1990’lardan sonra bu mahallelerdeki çöküntü bölgesi yerlere yerleşmişler, yoksulluk ve yoksunluk içinde yaşamaktadırlar. Belediyenin verdiği bilgilere göre, sosyo-ekonomik durumu düzelenler bu mahallelerden taşınmaktadır; fakat Domlar bu grup içerisinde yer almamaktadırlar. Sosyal dışlanma, ayrıca mahallede birlikte yaşadıkları Kürtler tarafından da görülmektedir. Domların, Romanlardan farklı olarak Kürt çoğunlukla iş ilişkisi bulunmamakta ve sosyal ilişkileri son derece zayıftır.

Araştırma sırasında ziyaret ettiğim mahallerdeki evler, barınma koşulları yönünden oldukça yoksul ve kötü durumdadırlar. Yeniköy gibi yeni yerleşim yerlerinde Domlar 90’lardan önce çadır kurmaktaydılar. Göçebe olamayacaklarını anladıklarında kendi imkânlarıyla yaptıkları “evlere” girmişlerdir. Şunu belirtmek gerekir ki yaşadıkları evler gecekondular olarak bile sayılamayacak durumdadır. Bu yerler, temiz su, tuvalet, banyo gibi evin temel ihtiyaçları bulunmayan yaşam yerleridir.

Nuri’nin (32, Müzisyen, Dom) belirttiği üzere,

“Mesela ben şahsım beş çocuk babasıyım, 32 yaşındayım. Hani çok af buyurun ha, üzülerek bunu söylüyorum. Benim daha tuvalet, lavabom yok yani. Komşulara valla, çocuklarım komşulara gidiyor yani. Komşularınkini kullanıyoruz. Çünkü fırsatım yok, yapayım yani. Alacağım boru lazım, ordan ta şuaraya kadar yer açmam lazım. E para yoksa? Para olsa yaparım. Nasıl yapcam onu? Lavabo, banyo nasıl yapıcım? Yo, imkanım yok, maddi durumum yok. Yapamam işte. Kaç yıldır öyle gidiyor. Bir barakada dört tane tahta yapıştırmışım, üstüne bir çadır örtmüşüm, oranın içinde mutfak olarak banyo olarak orayı kullanıyoruz. Valla onları kullanıyorum. Beş çocukluyum, bir gözlü odada kalıyoruz. Şimdi daireye girsen çocuk odası ayrıdır, oturma odası ayrıdır, misafir salonu ayrıdır. Bizde öyle bir şey yok”.

Karşılaştırmalı bir perspektifle, Romanların barınma koşullarının en kötü olduğu mahalle Menziliahir iken (evlerin çoğu tapusuz, temiz suya ulaşamama, borçlardan dolayı mumun aydınlattığı evler, kalabalık hane halklarının yaşadığı tek odalı kötü barınma koşulları olan evler), Domların yaşadığı mahalleler genelde çöküntü bölgeleri, kendi imkânlarıyla yaptıkları barakalar ve sosyal dışlanmanın olduğu yaşam alanları olarak belirtilebilir. Ayrıca kentsel dönüşüm çerçevesinde evlerinden tahliye edilme riski ile karşı karşıyadırlar.

5. Sağlık

Roman ve Dom topluluğundan görüşmecilerin sağlık hakkından faydalanmaları, diğer sosyal haklarda olduğu gibi sınırlıdır. Ortak bir durum olarak, Roman ve Dom görüşmecilerinin çoğu yoksul kişilere verilen Yeşil Kart’tan faydalanmaktadırlar. Edirne saha çalışmasında görüşmecilerin bir kısmının Yeşil Kartlarının iptal edildiği ortaya çıkmıştır. Roman görüşmecilerin hane halkları, yoksullukla mücadele yöntemi olarak Dom görüşmeciler gibi kalabalık bir yapı sergilemekte, çocukları ve çocuklarının eşleriyle birlikte yaşamaktadırlar. Görüşmeciler kendi hane halkından bir kişinin sosyal güvencesi olduğu gerekçesiyle Yeşil Kartlarının iptal edildiğini belirtmişlerdir. Bir görüşmeci babasından ayrı yaşadığı ve evli olduğu halde, babasının sosyal güvencesinden dolayı Yeşil kartının iptal edildiğini, hastanede yeni doğan bebeğinin masraflarını karşılayamayacağını belirtmiştir. Edirne’deki bazı Roman görüşmeciler, sosyal güvenceyi sağlamak amacıyla, başkalarının Yeşil kartlarını kullanma “taktiğini” güttüklerini belirtmişlerdir. Sosyal hakların devlet tarafından geri çekildiğini ve bunun özellikle yoksul ve yoksun kesimleri etkilediğini görmekteyiz.

Dom görüşmecilerde ise böylesi bir taktiğe rastlanılmamasına rağmen, Yeşil kart dışında sosyal güvenceden ve sağlık hakkından yoksun kişilere özellikle kadınlarda rastlanılmıştır. Vatandaş olabilmenin ön koşulu olan doğum kaydı belgesinin çıkarttırılmaması, daha çok kadınlara özgü bir durum olarak belirmektedir. Aynı zamanda çok eşli evliliğin ve nikâhsız yapılan evliliğin yaygın olmasından dolayı kadınlar ve doğacak çocuklar sosyal güvenceden yoksun kalma riskiyle karşı karşıya bulunmaktadırlar.

Yoksulluk ve yoksunluğa bağlı olarak iki toplulukta da sinir hastalıkları ve kronik hastalıklar yaygın gözükmemektedir. Hastalıklarına bağlı olarak çalışmayan, fakat karşılığında sosyal güvenceden yoksun görüşmeciler bulunmaktadır. Ayrıca, iki toplulukta da yaygın olan mevsimlik tarım işçiliği sigortasız ve kötü koşullarda çalışıldığından (özellikle Dom topluluğundaki görüşmeciler) sağlık açısından da risk taşımaktadırlar.

SONUÇ

Bu bildiriye Edirne ve Diyarbakır’da yaşayan Roman ve Dom topluluklarının eşit vatandaşlık bağlamında sosyal haklardan faydalanmalarındaki zorluklar ortaya konulmuştur. Bunun önündeki temel etken etnisite olarak gözükmemekte ve bu durum vatandaşlığın eşitlik ilkesiyle çelişmektedir. Romanların, Domlara göre sosyal haklardan görece daha fazla yararlanıyor olmalarının merkezde olan Türklerle birlikte yaşıyor olmaları, ulus ve ulus-ötesi kaynaklara daha rahat erişiyor olmaları ile ilişkili olduğu tartışılmıştır. Öte yandan Domlar, zorunlu göçün getirdiği kaynak kıtlığı ve müzisyenlik mesleğinin kaybolmasıyla sosyal haklardan çok az faydalanıyor görünmektedirler.

Etnisiteye bağlı olarak iki toplulukta da yoksulluk, yoksunluk ve sosyal dışlanma sosyal haklardan tam olarak faydalanmalarını engellemektedir. Romanlar eski yoksulluk kavramıyla tartışılırken, pazar ekonomisinin sosyal devletin önüne geçiyor olmasıyla yeni yoksulluğa yaklaşmaktadırlar. Bunun için sosyal politika anlamında önlemler alınması gerekmektedir. İki topluluk için de “farklılığın” eşitsizliğe yol açmayacağı şekilde kaynakların yeniden dağıtılmasını sağlayacak sosyal politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Üretilen bu politikalarda özellikle iki toplulukta da “yoksulluğun kadınlaşması” tehdidi altında bulunan kadınlar ve çocukların ön plana alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA**Kitaplar:**

- Buğra, Ayşe and Keyder, Çağlar (2003) *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*, Ankara: UNDP.
- Diyarbakır Development Centre (2006) *Forced Migration and Its Effects Diyarbakır*, Ankara: UNDP.
- Ertürk, Yakın (1994) *Patterns in Child Labor in Rural Turkey*, Ankara: International Labor Office.
- Işık, Oğuz and Pınarcıoğlu, M. Melih (2005) [2001] *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Keyder, Çağlar (1987) *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*, London: Verso.
- Lister, Ruth (2004) *Poverty*, Cambridge: Polity Press.
- Marshall, Thomas, H. (1992) [1950] *Citizenship and Social Class*, London: Pluto Pres
- Omay, Umut (2011) *Sosyal Haklar: Kısa ve Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: Beta.
- Roche, Maurice (1992) *Rethinking Citizenship: Welfare, Ideology and Change in Modern Society*. Cambridge: Polity Pres.
- Zürcher, Eric J. (2000) [1995] *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Y.S. Gönen (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Makaleler:**
- Gilbert, Melisa, R. (2000) "Identities, Difference and Geographies of Working Poor Women's Survival Strategies", K.B. Mirena ve A.H. Young (eds.), *Gendering the City: Women, Boundaries, and Visions of Urban Life*, Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, Inc, sy. 65-88.
- Gülmez, Mesut (2009) "İnsan Hakları Olarak Sosyal Haklar ve Haksızlıklar", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, Ankara: Belediye-İş Sendikası Yayını.
- Hall, Stuart ve Held, David (1995) "Yurttaşlar ve Yurttaşlık", A.Yılmaz (çev.), *Yeni Zamanlar: 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, sy.169-185.
- Marsh, Adrian (2008) "Etnisite ve Kimlik: Çingenelerin Kökeni", E. Uzpeder ve S.Gökçen (der.), *Biz Buradayız: Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*, İstanbul: Mart Matbaacılık, sy.19-27.
- Sassen, Saskia. (2006) "The Repositioning of Citizenship and Alienage", Y. M. Bodemann and G. Yurdakul (eds.), *Migration, Citizenship, Ethnos*, New York: Palgrave, sy.13-33.

- Schutter, de Olivier (2010) "Avrupa Sosyal Şartı'nın Avrupa Romanlarının Entegrasyonuna Katkısı", O. Schutter (ed.), *Avrupa Sosyal Şartı: Avrupa için Yeni Bir Anayasa*, Lovain: Avrupa Konseyi, sy. 45-71.
- Sobotka, Eva (2007) "Human Rights and Roma Policy Formation in the Czech Republic, Slovakia and Poland", Stauber, T. And Vago, R. (eds.) *The Roma A Minority in Europe*.Budapest and New York: CEU Pres, sy.135-161.
- Tepe, Harun (2009) "Sosyal Haklar ve İnsan Hakları: Sosyal Haklar Olmadan İnsan Hakları Korunabilir mi?", *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu*, Ankara: Belediye-İş Sendikası.

Diğer:

- Avrupa Komisyonu (2009) Turkey 2009 Progress Report, (COM, (2009) 533).
- Avrupa Komisyonu (2010) Turkey 2010 Progress Report, (COM (2010) 660).
- Daly, Mary (2002) *Access to Social Rights in Europe* (ISBN 92-871-4984-4), Almanya: Avrupa Konseyi.
- ERRC (Avrupa Roman hakları Merkezi) (2006) *Haklarınızı Bilmek ve Onlar için Mücadele Etmek*, Budapeşte: ERRC.
- Gündüz- Hoşgör, Ayşe (2005) *Kız Çocuklarının İlköğretime Gönderilmesine Yönelik Davranış Değiştirme İletişim Stratejilerine Temel Oluşturan İhtiyaç Analizi*, Ankara: MEB-UNICEF.
- Marsh, Adrian, Strand, E. (2005) "Reaching the Romanlar": *A report on the feasibility studies "mapping" a number of Roma (Roma) communities in İstanbul*. International Romani Studies Network.
- Önen, Selin (2011) *Citizenship Rights of Gypsies in Turkey: Cases of Roma and Dom Communities*, Ankara: ODTÜ (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Theme%20factsheets/RomaRightsFactsheet_en.ASP
- <http://www.tuik.gov.tr>
- <http://www.dpt.gov.tr>
- <http://www.edrom.org.tr/?pid=13>
- http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/default_en.asp
- [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?OpenDocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?OpenDocument)